

Balogh Tamás

ELŐHÍVÁS

F. Th. van der Heijden: Tonio. Rekviemregény

Fordította Fenyves Miklós

Gondolat, 2014. 494 oldal, 3990 Ft

„Tóóóóóó-niii-ióóóóóó!” Ezzel a néma, de félelmetesen visszhangzó kiáltással indítja könyvét a szerző, akinek az élete egyik pillanatról a másikra lidércálommá változott, amikor inkább fáradtan, mint spiccesen hazafelé kerekező fiát egy kora nyári hajnalon, a leggyéresebb forgalomban, az előkelő amszterdami Múzeumnegyedben elütötte egy tulajdonképpen szabályosan közlekedő autó. A szülőket riasztotta a rendőrség, így még végigszoronghatták a kórházban azt a néhány órát, amíg borzalmasan tönkrement fiuk életéért küzdöttek az orvosok. Tonio még nem volt huszonkét éves. Csak erről a felkiáltásról is oldalakat lehetne írni – és Van der Heijden ír is... Annak idején mindig így kiáltották el fiuk nevét a zezugos házban, amikor ebédelni hívták. De másféle asszociációkat is előhív benne ez a betűsor. Eszébe jut, amikor a kisfia végigsimította borostás arcát, és azt mondta neki: „*még nem sikítottad le!*”; erről pedig felrémlik előtte egyik utolsó vele kapcsolatos emlékképe, amikor felfedezte, hogy ritkán borotválkozó fia serkenő szakállán fekete-piros alvadt vér fut keresztbe – ami viszont rejtett utalásként is felfogható a Rotenstreich családra, amelynek Tonio volt az utolsó sarja. A fiú értelmetlen halála után baljós előjellé válik valamennyi róla őrzött emlék, a legszebbeket, a legártatlanabbakat is kikezdi a romlás. Apja azért is sorolja elő vele kapcsolatos emlékeit, hogy felmutassa és

sérthetetlennek nyilvánítsa azokat a halál – és a sokszor még csak nem is közömbösnek, hanem kifejezetten ellenségesnek érzett és ábrázolt világ – ellenében. Ugyanakkor az is hamar egyértelművé válik, hogy ez a kiáltás egyszersmind invokáció is, fohászzkodás a Múzsához, akit elveszített és akit nem akar elveszíteni a szerző. Van der Heijden számára nem válik külön apaság és írás, teremtőerejének bizonyítéka mindkettő; ráadásul nem csak emléket akar állítani a fiának, hanem az írással próbálja újrateremteni vagy legalább megeleveníteni őt. Ezért is kerül – bár a cím még akkor is mást sugall, ha annak jelzéseként fogjuk fel, hogy a regénynek két szerzője van – könyve középpontjába ő maga. Egy testes, nagyívó, nagyevő, nagydumás embert kell elképzelnünk, akinek számára egyfelől a testi érintkezés ritka pillanatai a legfontosabbak, egy simogatás, egy-egy esetlen ölelés, azok a percek, órák, melyeket a fiúcskával a mellén, az ölében tölthetett. (Gesztusait utólag úgy is értelmezhetjük, mintha már akkor a testével akarta volna védeni.) Másrészt viszont ez a férfi semmit sem képes közvetlenül megélni, mindig ott dolgozik benne a megfigyelő, ahogyan ő nevezi, a *homo duplex*. Tonio is kettős törésben jelenik meg a számára, és úgy tűnik, hogy igazán mégiscsak az íráson és az íráságon keresztül képes megragadni, értelmezni kettejük viszonyát. Már a fiú neve is irodalmi, azért kapta, mert anyja a Tonio Kröger-ről írta doktoriját, amikor várta. Tizennyolcadik születésnapjára apja róla szóló könyvet ígér neki; Tonio segít a kéziratok szortírozásában; elkíséri díjátadókra és dedikálni; a közeli parkban eladja az apja könyvheti ajándékkönyvéből megmaradt példányokat;¹ az apa fia közetgyűjteményének egy darabját használná nehezeknek, hogy a szél ne fújja szét a Tonio kéziratának lapjait (a könyv tele van ilyen, szimbolikus jelentéssel töltődő képekkel). S egyáltalán, a fiának ír, noha kedvesen többször is utal rá, hogy az finoman szólva sem nagy olvasó: így aztán ez az igyekezete abban ölt formát, hogy minden könyvvel nagyobb és drágább lakásba költözteti a családját, ezzel bizonyítva nekik és magának, hogy nem volt értelmetlen a hosszú munka, így váltja meg azt az időt, amíg nélkülözniük kellett a társaságát. Sőt, mintha fiával kapcsolatos vágyaiban is ez az alapbeállítottság lenne tetten érhető. Szeretné hinni, hogy Tonio életében is összefonódott (volna) művészet és élet, hivatás

és szenvedély: ezt a reményt táplálja benne, hogy fényképésznek tanuló fiuk a halála előtti hétvégén távollétükben fotósorozatot készített egy ismeretlen lányról, és úgy képzei, ez a „polaroid-lány” aligha volt közömbös a számára. A szerző a baleset napjától írja le az eseményeket: ahogy halad előre az időben, az egyes történések (kórház, majd a halottal kapcsolatos gondolatok, illetve teendők) kapcsán felidézi ifjúságát, megismerkedését majdani feleségével, Tonio fogantatását, születését, gyerekkorának eseményeit, míg végül el (pontosabban vissza) nem jut a baleset idejéig, illetve annak időpontjáig. Százféle utat talál az egykor volt Tonióhoz, igyekszik felidézni, megtartani, menteni, ami szép volt, de mindig elkövetkezik a visszazuhanás, minden egyes nap ugyanott, ugyanúgy ér véget: apa és anya italtól elbódultan ül egymás mellett a kanapén a sötétben, és üveges szemmel merednek a semmibe vagy a tévé képernyőjére. Nem egészen világos, hogy miben bízott, miben bízhatott volna Van der Heijden azon túl, hogy fiáról, fiáért, fiának, sőt fiához írt könyvvé kerekedhet a történet, csak az látszik, hogy – teljesen érthető módon – sok mindent kipróbált a valóságban és regényíróként is. Világos, hogy minél hosszabbra nyúlik az emlékezés, annál inkább kitolódhat az a pillanat, amikor már nem lesz több teendőjük a halottal, és semmiféle szokás nem írja elő, hogy mit csináljanak és hogyan érezzenek: pedig féltő, hogy ezután nem marad nekik semmi. Közben viszont egy másik szála is lesz a történetnek: Van der Heijdenben egyre erősebben jelentkezik annak az igénye, hogy a végére járjon az utolsó néhány nap, illetve a Tonio balesetét megelőző néhány kritikus óra történéseinek. Egyrészt, hogy valami „értelmes” oksági láncolatba illessze azt, ami történt. Másrészt szeretné világosan látni, hogy milyen szerepet játszott fiuk életében a már említett „polaroid-lány”. Így aztán – noha elvileg ennek a nyomozásnak is csak halasztó hatálya lehet – Tonio története mégiscsak ad valami irányt a vele való foglalkozásnak, ami azzal a reménnyel kecsegteti a szülőket, hogy nincsenek pusztán körben forgásra ítélve. Azonban nem az emlékek felidézése, még csak nem is a nyomozás, hanem az írás lesz az utolsó mentsvárunk – ez még akkor is igaz, ha Van der Heijden számára ez a mostani munka csak elégtétel, nem
öröm.

Olyan, mintha két réteg kopírozódna egymásra a könyvben. Egyrészt nyomon követhetjük a valóságos történéseket, olvashatjuk az apa reflexióit, aki az első sokk után önmagát vádolja, és másokat hibáztat, aztán azonosulni akar a halottal. De a legsötétebb pillanatok sem tartanak sokáig. Van der Heijden képtelen hosszan a semmibe nézni, a semmihez, a semmibe beszélni, automatikusan úgy fogja fel azt, ami *vele* történt, hogy meg kell birkóznia egy *rá* mért Feladattal. Abban pedig biztos, hogy a munka mindig meghozza a gyümölcsét... A könyvből kiderül, hogy arról is sok szépet – és szép sokat – lehet írni, hogy miért nem lehet vagy nem érdemes írni, ha ilyen veszteség éri, érheti az embert. És a dolog természete szerint az írásos anyag is folyamatosan gyűlik, minden felhasználatik vagy inkább hasznosítatik, a könyvben helyet kap sok naplórészlet, a híres ember gyerekének balesetéről beszámoló újsághír, a kondoleáló levelekre írt válasz, a sírbeszéd, a sírfelirat. A könyv vége felé a szerző már azon morfondírozik, hogy miért is kellene ennek a könyvnek az utolsónak lennie – és ma már tudni lehet, hogy nemsokára újabb regénye jelenik meg, amelyben a Tonio születésével kapcsolatos dokumentumokat dolgozza fel.

Másrészt mintha egy másik, láthatatlan kéz is nyomot hagyott volna a könyvön, a Szerzőé, aki ezt a történetet regényszerűvé kerekítve mintegy közreadja. A könyv közepén tudjuk meg, hogy Van der Heijden meggyőzte magát: írni fog, megírja ezt a mostani könyvet. Ha nem is hisz többé az írásban, eltökéli, hogy nem engedi tönkretenni a tehetségét – ami megakadályozza, hogy tönkremenjen fia halálában. Ha őbenne esetleg nem is tudatosult, az olvasó számára akkor is világos: amikor Toniónak próbál emléket állítani, Toniót próbálja megeleveníteni, akkor valójában a saját életéért is küzd, hiszen íróként határozta meg magát, ennek jegyében rendezte be az életét. Van der Heijden azt írja, ráébredt, hogy már a legelső pillanattól fogva, ahogy megtudta, hogy baj történt Tonióval, ott dolgozott benne az író – és tényleg képes úgy megírni a történetet, hogy az olvasó ilyennek lássa őt az első pár száz oldalon: folyamatosan regisztrál, fogalmaz, sőt szerkeszt, még ha ez egyelőre nem is tudatosult benne. Körülbelül addig tart ez a szakasz, amíg be nem jelentkezik hozzájuk a „*polaroid-lány*”, akibe Tonio talán szerelmes volt. Ettől kezdve Van der Heijden

már úgy irányítja az eseményeket (melyeket aztán le- vagy inkább megír), hogy legyen ívük, hogy *lehetőség szerint* könyvvé állhasson össze az egész: már a feszes kompozíció érdekében ejti például újra útba a kórházat, vagy megy ki a fociválogatott ünneplésére. Úgy is lehet olvasni a könyvet, mintha a szerző benne, általa elégtételt akarna venni a merényért, hogy a fiának éppen egy regény megírásának „*nulladik napján*”² kellett meghalnia, pontosabban azzal hitegeti magát, tartozik azzal Toniónak, hogy elégtételt vegyen ezért. Ráadásul – bár ez rajta kívül aligha tűnne fel bárkinek is – mintha a valóság szemérmetlenül az ő regényíró módszerének a paródiáját írná: piros Suzuki üti el bicikliző fiát, ami képzeletében gyászautóvá változik át, pontosan úgy, ahogy az készülő regényében is történik, amelyben egy banda tagjai álcázásul feketére festik a piros Suzukijukat stb. stb. Van der Heijden mintha erre akarna rátromfolni, be akarná bizonyítani, hogy ebben akkor is ő a jobb. Az talán még véletlen, hogy a sírkőállításra az elveszített VB-döntő utáni napon kerül sor (noha a regény világában a szerző már előkészítette ezt a szálát: az egyik korai emlékkép az 1988-as EB-győzelem ünnepléséhez kapcsolódik). Az viszont már tudatos döntés a házaspár részéről, hogy azon a napon keresik fel a baleset színhelyét, amikor a második helyen végző holland fociválogatott ünnepélyesen (azaz inkább népünnepélyesen) végighajózik az amszterdami csatornákon. Annak tudatában döntenek így, hogy az egész bevonulást a győzelemmé felstuccolt vereség tömeghipnózis üli majd meg, ami ironikusan ellenpontozza az ő történetüket. Valószínűleg azt is előre tudják, hogy egész napjuk a valóság és a fikció közti átjárás jegyében zajlik majd: még tévén nézik meg, amint a királynő Hágában fogadja az ezüstitű fiúkat, megvárják, amíg élő adásban felszáll a csapattal a helikopter, de már a grachtokon hajóháza látják őket viszont testi valójukban; amit meg nem látnak, azt később a tévéadásról készített videóról nézik meg, és közben saját magukat keresik a helikopterről készült felvételeken, hátha látszik, amint éppen a baleset színhelye felé tartanak a tömegben. A tévéadás képe egyébként ugyanúgy állandóan szétesik, mint az a felvétel, amelyet a közeli kaszinó kamerája készített Tonio balesetéről, amit a nap végére hagynak, éjszaka néznek meg... A képernyő villódzik a sötétben, a felvétel fantomszerű, töredezett, és a baleset pillanatában

épp ugrik egyet a kép.
A regényben előbb-utóbb testet ölt mindaz, amit korábban csak hallomásból ismertek a szereplők: a szerzőt éles csengőszó ébreszti a nulladik napon, a hálósobába csak baljós morajok hatolnak fel hozzá a lépcső aljáról, ahol két rendőr éppen néhány szóban elmondja a feleségének, hogy mi történt; a szülésnél is csak a zajokat hallja, a komplikációktól tartó orvoscsoport elállja a szülőágyat, míg hirtelen hatalmas cuppanással az ölébe nem pottyan újszülött gyereke; a könyv végén megjelenik Tonio szüleinél a „polaroid-lány”, akit csak hallomásból ismertek, és hiába próbáltak utolérni a Facebookon és mobiltelefonon stb. stb. Ennél is fontosabb azonban, hogy az idő múlásával egyre erősebben hírt ad magáról valamiféle szellemi jelenlét: Tonio alvó számítógépe néha bekapcsol, és végül előkerülnek azok a (nem polaroid, hanem digitalizált) képek is, amelyeket Tonio készített a lányról és másokról. Ezeket pedig láthatatlan készítőjük szuperérzékeny szellemtekintetével találkozik a szemünk. Fenyves Miklós kivételesen szép fordításában: *„Kettőnk között ott hevert a kartonált boríték, benne a Jennyről készített fényképekkel. Tonio utolsó munkája a földön. Egyikünknek sem volt bátorsága megnézni a fényképeket, mert Jennyhez hasonlóan tudtuk: minden nagyításon jelen van, láthatatlanságában is szembeötlik Tonio. A kémlelő, látványt tapogató szeme, keresztül-kasul a fotópapíron. Egy csokor pillanatfelvétel Tonio retinájáról 2010. május 20-án, vasárnap, ezt tartalmazta a boríték – és ez a retina csak úgy hemzsegett a Jennyktől. | – Szépen vagyunk – mondta Mirjam. – Fotók felderítve, a modell meglépett.”*

Van der Heijden teljesen nyomdakészen fogalmaz, még a könyvbe foglalt dialógusokban is gyönyörűen cizellált mondatok hagyják el a száját, akkor is, amikor rettenetes állapotban van... A testi gyöngeség, a sorcsapásokon túlemelkedő szellemi nagyság, az összpontosítás diadala ez a regény (ez akkor is igaz lenne, ha rossz lenne a könyv – de nem az). Van der Heijden is így érti a saját munkáját: ebben is párhuzamot teremt Tonio fogantatásával, amire gondosan előkészültek a szülők, abban a szent elhatározásban egyébként, hogy *egy* gyereket szeretnének (később pedig már azt mondogatják, hogy éppen ilyen gyerekről, éppen erről a gyerekről

álmodtak). Ugyanakkor a fonákját is látni kell. Van der Heijden – bár próbál egyensúlyt teremteni – az életet magától értetődően alárendeli a művészetnek: aligha véletlen, hogy annyiszor hangzik el a könyvben Thomas Mann neve. Több ez mintakövetésnél, inkább alkati hasonlóság lehet kettejük közt – bár Van der Heijdent riasztja Mann ridegsége, és bizonyos megoldásai akár a hatásiszony iskolapéldáiként is értelmezhetőek volnának (például Tonio mint görög isten a tengerben, begipszelt karral).³ A holland szerző gesztusai – bár ez részben talán a beszédhelyzetből is adódik – néhol nem a könnyű léptű regényíróéra emlékeztetnek, hanem a naplóíróéra, például ahol egy sokkal borzalmasabb veszteség árnyékában azon morfondírozik, micsoda vétek, hogy annyi jó mondatot elhullajtott gyakori kocsorozásai során, amit meg is írhatott volna. Benne azonban fel sem merül, hogy bizonyos dolgok esetleg összemérhetetlenek vagy egyszerűen össze nem illők volnának: ebben is Mannra hasonlít, aki naplójában képes volt párhuzamosan írni a világháború eseményeiről és a saját bélműködéséről. Hüledezhetünk egyes megnyilvánulásain és előfeltevésein, de kétségbevonhatatlan nagysága más dimenzióba emeli, az őszintesége lefegyverző. A könyvet olvasva azon kaptam magam, azért drukkolok, hogy legyen neki az ő hite szerint.

Balogh Tamás

Jegyzet

- 1. Hollandiában az a szokás, hogy aki egy bizonyos összeg fölött vásárol, automatikusan megkapja az az évi Boekenweekgeschenket, amelynek megírására mindig mást kérnek fel.*
- 2. Van der Heijden azt a munkamódszert alakította ki, hogy minden könyvét a saját magának felállított száznapos időhatáron belül írja meg: a nulladik nap lehetőséget ad neki, hogy akár már egy nappal előbb elkezdhesse a munkát, jó esetben lecsippenthessen a száz napra kiszámolt napi penzumból, és lendületet vehessen.*
- 3. Köszönöm Fenyves Miklósnak, hogy felhívta erre a figyelmemet.*

